

Pregledni rad

UDK 338.24.021.8:330.342(497)

DOI 10.7251/SVR1918216B

**OSNOVNE KARAKTERISTIKE TRANZICIJE U
(POST)SOCIJALISTIČKIM ZEMLJAMA**

Mr Mišel Buvač¹

Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Banjoj Luci

Apstrakt: Istražujući problem tranzicije uhvatili smo se u koštac sa savremenom društvenom promjenom, koja najdirektnije utiče na naše sudbine. Problem koji smo ovde istraživali jeste taj da su društva podložna promjenama, za koje će se kasnije uspostaviti da su to ključne promjene (nažalost koje su vrlo često nasilne) koje će obilježiti poslednju deceniju XX vijeka.

U ovome radu pojam tranzicije korišten je konsekventno, u skladu sa određenjem koje ćemo u samom radu dati. Naravno, nije moguće ispraviti sve teoretičare koji su ovim pojmom označavali neke druge društvene procese, prije nego što su nastupile kvalitativne promjene 1989. godine u SSSR-u i centralnim i istočnoevropskim državama; od tada, međutim, ovim pojmom treba označavati samo kvalitativne promjene u tim zemljama.

O fenomenu tranzicije kao procesa počelo se intenzivnije pisati pred kraj Hladnog rata. Kako su Sjedinjene Američke Države izašle kao pobjednik protiv Sovjetskog Saveza koji se blago rečeno urušio tako je demokratija kao „američki san“ počela da dobija primat nad socijalizmom. Amerika je nastojala da „obrazuje“ nove (post)socijalističke narode za demokratiju. Bitka za uticaj i proširivanje interesnih sfera nad kojima bi „vladala“ demokratija bila je veoma važna, kao i uspješna. Ova bitka dobijena je na polju ideja.

Ključne riječi: *Tranzicija, hladni rat, Sovjetski Savez, socijalizam, demokratija.*

UVOD

Kada govorimo o tranziciji, imamo u vidu činjenicu da je ona društvena promjena. Kao takva ona se odredila u literaturi kao termin kojim socijalističke zemlje nastoje da pretenduju usvajanje kapitalizma, odnosno činjenice prelaska iz socijalističkog uređenja u demokratski poredak. Naime, tranzicija je od samog početka bila diktirana od strane pobjednika u Hladnom ratu; ili bolje rečeno, komunizam je istočnu Evropu učinio siromašnom, kapitalizam će je napraviti bogatom – i to odmah. Bilo je potrebno izvršiti političku tranziciju, tranziciju političkih partija, svojine, klasnih odnosa, tranziciju ljudskih prava i ostale oblike tranzicije.

Prema tome, mogli bismo zaključiti da je demokratska tranzicija završena kada je postignuta dovoljna saglasnost o političkim postupcima za

---

¹ Fakultet političkih nauka, Politikologija, doktorand, miselbuvac@gmail.com

dolaženje jedne izabrane vlade koja dolazi na vlast neposredno na osnovu slobodnih i sveopštih izbora, kada takva vlada ima faktičku vlast da stvara novu politiku i tako dalje. Međutim, nisu sve zemlje imale jednaku šansu usvajanja ili zadržavanja političke kulture (koja je bilo jedno od nasleđa komunizma i potisnuta na margini društvenog života), sačuvane u tradicionalnom sistemu vrijednosti, u istorijskoj i kolektivnoj memoriji, obrascima ponašanja, pogledu na svijet i drugim sferama života. One zemlje koje su „napustile“ socijalizam, a nisu „usvojili“ demokratske navike suočile su se sa nekom vrstom zarobljene tranzicijske zemlje koja nije mogla ići dalje, nego je ostala talac totalitarnih predrasuda.

Za kraj, tranzicija je jedino kao supstitut nudila kratko i nejasno, ali naizgled, samorazumno rješenje – demokratiju. Ali, da bi se taj koncept primio u socijalnom miljeu, pored ostalog, bila je potrebna i odgovarajuća već pomenuta politička kultura. Njena funkcija jeste i to da u prelomnim periodima kriza prelaska iz bivšeg u buduće, kada je sadašnjost zbunjujuća, višeznačno i neizvjesno obezbijedi relativnu stabilnost i kontinuitet. Međutim, pitanje je da li je to uspjela?

POJMOVNO ODREĐENJE TRANZICIJE KAO DRUŠTVENE PROMJENE

U Vujaklijinom Leksikonu stranih riječi i izraza iz 1966. godine, imenica „tranzicija“ se ne pominje. To je i razumljivo, pošto je ovaj Leksikon starijeg datuma (radi se o prvom izdanju iz 1937. godine), kada ova riječ nije bila toliko „odomaćena“ u srpskom jeziku, čak ni u naučnom jeziku društvenih nauka². Međutim, nasuprot ovome Leksikonu, Karapandžić je u svoj Riječnik latinsko – srpski zapisao: „transitio – onis“, prelaz prelaženje, prekoračenje prolaz³. Kao enciklopedijska odrednica, ova imenica nije našla svoje mjesto ni u Enciklopediji političke kulture iz 1993. godine, niti u sociološkom riječniku iz 2007. godine, mada se u trenutku štampanja ovih djela uveliko koristila i u našoj i u stranoj naučnoj literaturi.

Pojam „tranzicija“ ulazi u srpski jezik krajem pretposlednje decenije XX vijeka, iz engleskog jezika, u kome ima isto značenje kao i u latinskom – prelazak, prelaženje. U stranoj literaturi iz oblasti društvenih nauka, moguće je razlikovati dvije značajne grupe značenja koja su obuhvaćena ovim terminom. Prvo to je evolutivan prelazak iz jednog tipa društva u drugo, na primjer tranzicija iz industrijskog u postindustrijsko, ili iz predmodernog u moderno društvo⁴. Bel smatra da je suština u snaženju takozvanog „trećeg sektora“, ali uz napomenu da korporacije ipak ostaju „srce društva“, kao i ukazivanje na činjenicu da ovdje nije samo riječ o sektorskom prelasku proizvodnje, već o značajnim promjenama u prirodi posla zaposlenih, pa

---

² Šuvaković, U. (2015). *Tranzicija – prilog sociološkom proučavanju društvenih promena*. Kosovska Mitrovica: Filozofski fakultet Univerziteta u Prištini – Grafid, str.11.

³ Karapandžić, D. Đ. (1929). *Rečnik latinsko – srpski*. Beograd: Geca Kon, str. 533.

⁴ Gidens, E. (2003). *Sociologija (prevod četvrtog izdanja)*. Beograd: Ekonomski fakultet Univerziteta u Beogradu, str.38.

ruku pod ruku sa tim ide i porast „bijelih kragni“⁵. Nasuprot Belu, Turen, nekoliko godina ranije, tačnije 1969. godine, takođe piše o tranziciji u „postindustrijsko“, ili, kako on precizira, „programsko društvo“, koje karakteriše ne više ekonomska već kulturna dominacija. Sukob između buržoazije i proleterijata zamjenjuje se sukobom između onih koji imaju znanje i onih koji svoju moć zasnivaju uticajem u medijsko – manipulativnoj sferi. „Klase kojima se vlada ne određuje više bijeda, nego potrošnja i obavljanje rada, dakle, zavisnost o oblicima organizacije i kulture što ih stvaraju grupe koje upravljaju. One više nisu isključene, nego uključene u cjelinu iskorištene.

Klasni pokret u našim društvima manifestuje se istodobno direktnom političkom borbom i neprihvatanjem otuđenja, dakle, revoltom protiv sistema integracije i manipulacije. A to je politička i kulturna akcija, više nego ekonomska: tu je bit i razlika u odnosu na radnički pokret koji je nastao kao suprotnost liberalnom kapitalizmu“⁶.

Tofler piše o „smrti industrijalizma“ i tranziciji u „civilizaciju trećeg talasa“, čija je „najosnovna sirovina – informacija“⁷. Poper u svom djelu „Otvoreno društvo i njegovi neprijatelji“, koje je autor napisao u periodu priprema i trajanja II svjetskog rata (1938. – 1943. godine), kaže kako se naša civilizacija još nije oporavila od „šoka svog rođenja – prelaska iz pelemskog ili zatvorenog društva, sa njegovom potčinjenošću magijskim silama...šok tog prelaska je jedan od faktora koji je omogućio pojavu onih reakcionarnih pokreta koji su pokušali, i još pokušavaju, da odbace civilizaciju i vrate se tribalizmu...ono što danas nazivamo totalitarizmom pripada tradiciji koja je toliko stara ili mlada koliko i naša civilizacija“⁸.

Tranzicija koja se desila u SSSR-u, zemljama nekadašnjeg istočno – evropskog bloka i Jugoslaviji, u sociološkom smislu, nije predstavljala samo novi talas demokratizacije, kako su to tvrdili Hantington i Gidens, pogotovo ne restauraciju⁹ do koje je nije došlo ni u jednoj od ovih zemalja ni četvrt vijeka poslije započinjanja tranzicije¹⁰. Tranzicija je predstavljala kvalitativnu promjenu u ovim zemljama, u smislu radikalne promjene sistema,

---

⁵ Bell, D. (1976). *The cultural contradictions of capitalism*. New York: Basic Books, str.175.

⁶ Turen, A. (1998). *Postsocijalističko društvo*. Beograd: Plato, str.64.

⁷ Tofler, A. (1980). *Treći talas II*. Beograd: Jugoslavija, str.132.

⁸ Poper, K. (1993). *Otvoreno društvo i njegovi neprijatelji*. Beograd: BIGZ, str.23.

⁹ Restauracija (latinski restauratio), ponovno uspostavljanje, obnova, obnovljenje; popravka, na primjer umjetničkih djela, spomenika i slično; vraćanje na presto revolucijom ili uzurpacijom svrgnute dinastije, vraćanje prevratom ukinutog oblika vladavine u nekoj zemlji (Vujaklija, 1966, 829).

¹⁰ Doduše, u Bugarskoj 2001 – 2005. premijer je bio poslednji bugarski car Simeon II (prethodno vladao 1943 – 1946), ali je na tu funkciju izabran tako što je partija koju je osnovao, Nacionalni pokret za stabilizaciju i napredak (poznat kao nacionalni pokret Simeona II) osvojila ubjedljivu pobjedu na parlamentarnim izborima. U Českoj je jedno vrijeme ministra inostranih poslova bio baron Karel Švarcenberg, vođa desničarske partije TOP09, koji je bio i kandidat za predsjednika Republike, ali je izgubio izbore. U Srbiji, pretendent na presto Aleksandar Karadžević, učestvuje u raznim državnim protokolima, poluzvanično ali nema nikakvu državnu funkciju.

društvenog uređenja, promjenu društvenih vrijednosti, shvatanja, morala, promjenu kulturnih obrazaca, ali i svojinskih odnosa, što je prije svega značilo opštu privatizaciju, u okviru svojinske restitucije. Pečujlić je u pravu kada konstatuje kako za proces tranzicije „Arhimedovu polugu predstavlja transformacija državne svojine u privatnu i komandne u tržišnu ekonomiju“¹¹. Rečeno marksističkom terminologijom tranzicija predstavlja slučaj kontrarevolucije sa odloženim dejstvom od 70 i 45 godina¹².

Sva društva bila su nominalno socijalistička: realsocijalistička ili samoupravno socijalistička. U svima njima izgrađivan je društveni sistem socijalizma koji su karakteristali:

- Postojanje jednoznačja i snažna ideologizacija društva, različiti oblici kolektivne svojine, planska privreda, veoma razgranat sistem socijalno - ekonomskih prava radnika, veoma razvijen sistem obrazovno – naučnih ustanova;
- Takav sistem je u navedenim državama trajao, kako je već navedeno, između 70 i 45 godina. Do njegovog kolapsa je došlo gotovo simultano u svim državama u kojima je postojao, i to pod dejstvom bar dva faktora:
- Prvog, unutrašnjih protivrječnosti između naraslih potreba stanovništva¹³ i nemogućnosti sistema da im se prilagodi, i zadovolji ih¹⁴ i
- Drugog, organizovano propagandno – subverzivnog djelovanja Zapada, prije svega Amerike, na destabilizaciju i rušenje socijalizma u ovim država. Ovo djelovanje Zapada protiv socijalističkih država bilo je totalno i stoga je u istoriji ostalo zabilježeno kao „Hladni rat“. Iz tog rata Amerika je izašla kao pobjednik. Čomski konstatuje, kako su sve američke vođe bile „šizofrenične“ kada su podržavale demokratiju, ako i samo ako bi se ona poklapala sa strateškim i ekonomskim ciljevima: prevashodno u državama oko Sovjetskog Saveza, ali ne i u državama koje zavise od Amerike¹⁵.

---

¹¹ Pečujlić, M. (1997). *Izazovi tranzicije: Novi svet i postsocijalistička društva*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, str.20.

¹² Šuvaković, U. (2015), str.17.

¹³ Marks, K. Engels, F. (1950). *Izabrana dela II*. Beograd: Kultura, str.163.

¹⁴ Iako su se svi ideolozi nekih socijalističkih država pozivali na marksizam, oni kao da nisu shvatili ono što je Engels nazvao Marksovim zakonom razvitka ljudske istorije: „prostu činjenicu koja je dotle bila skrivana pod ideološkim naslagama – da ljudi, prije svega, moraju jesti, piti, stanovati, odjevati se, prije nego što će moći da se bave politikom, naukom, umjetnošću i religijom“. U vrijeme Gorbačovljeve perestrojke, prodavnice u Sovjetskom Savezu bile su prazne, dugi su bili redovi u kojima je stanovništvo čekalo na veknu hljeba, lični standard ljudi je sve više opadao, posšto sistem nije mogao za zadovolji potrebe građana. Sa druge strane, baš u to vrijeme lansirana je orbitalna stanica „Mir“, koja do danas drži rekord kao orbitalna stanica na kojoj je najduže boravila ljudska posada. Nema potrebe ni naglašavati kakve je to napetosti izazvalo u sovjetskom društvu, pri čemu je slična situacija bila i u drugim, od SSSR-a više – manje zavisnim društvima.

¹⁵ Čomski, N. (2013). *Snovi i nadanja*. Beograd: Vulkan, str.267.

Osim „globalizirajućeg društva“ i tom prilikom istraživanja tranzicije važno je uzeti u obzir i različite društvene okolnosti u kojima se ona odvijala (stepen razvijenosti konkretnog društva, nivo njegove industrijalizacije, geopolitički značaj za Zapad i tako dalje), pa bi se u tom smislu moglo govoriti o pet grupa država¹⁶, i to:

- Rusija i bivše sovjetske republike (među kojima takođe ima razlika, ali i sličnosti – bivša zajednička država i društvene posledice proizašle iz te činjenice, prevladavaju, uz određeni izuzetak tri baltičke države);
- Njemačka Demokratska Republika (DDR, Istočna Njemačka koja je prisajedinjena Saveznoj Republici Njemačkoj), gdje je tranzicija vršena kroz izravanjavanje nesrazmjernog razvoja, prihvatanje zapadnog sistema a u skladu sa moćima najrazvijenije evropske privrede u kojoj i danas postoje mnogi elementi socijalne države;
- Srednjoevropske zemlje (Poljska, Češka, Slovačka, Mađarska i tri pribaltičke države: Estonija, Letonija, Litvanija), koje su bile i prije socijalizma i u socijalizmu najrazvijenije među ovim zemljama;
- Rumunija i Bugarska, na jugoistoku Evrope, sa niskim društvenim razvojem, ali strateški značajne zbog blizine Rusije;
- Jugozapadni Balkan (bivša Jugoslavija i Albanija), koji je imao kao glavnu specifičnost građanski rat (bivša Jugoslavija), odnosno status najzaostalije i najzatvorenije zemlje Evrope a to je Albanija¹⁷.

Kao poražena strana, ova društva SSSR, Čehoslovačka i SFRJ¹⁸ nisu ni ostala cjelovita, nisu imala priliku da slobodno odlučuju o sopstvenom modelu društvenog razvoja, već su morala da prihvate američki diktat koji je izražen konceptom „novog svjetskog poretka“ koji je nalagao ovim društvima pravac i smijer društvenih promjena. Tranzicija ne znači ni demokratizaciju nekog totalitarnog buržoarskog društva, ona predstavlja kvalitativnu društvenu promjenu unazada, vraćanje točka istorije iz realsocijalističkog u kapitalističko, buržoarsko društvo, i to više od pola vijeka postojanja tih socijalističkih društava.

Na osnovu ovoga izloženog vraćamo se na početak, i na pitanje da li je tranzicija proces ili period? Bez sumnje, tranzicija je društveni proces koji se odvija u određenom broju zemalja koje smo naveli. Ali isto tako, može se govoriti i o periodu tranzicije, dakle u razdoblju u kome se ona vrši. U literaturi se obično uzima kao simbolički početak procesa i razdoblja tranzicije rušenje Berlinskog zida 9. novembra 1989. godine, nekoliko

---

¹⁶ Najčešće se čini dihotomija, pa se s pravom govori o postsovjetskih državama (onim nezavisnim državama koje su nastale rapadom SSSR) i zemljama centralne i istočne Evrope. Nama se ovakva podela, iz mnogo razloga, čini nedovoljno nijansiranom. Za ilustraciju navodimo da postoji bitna razlika u načinu tranzicije istočne Nemačke (DDR) i na primjer Rumunije i Bugarske, a sve tri države su ovdje svrstane u istu kategoriju.

¹⁷ Šuvaković, U. (2015), str.4.

¹⁸ Međutim, tranzicija nije svim državama donijela raspad ili razbijanje. Njemačka se ujedinila. Neko će iz toga izvući zaključak da je tranzicija značila i istorijsku reviziju II svjetskog rata. Za takvo zaključivanje postoje argumenti.

mjeseci nakon obilježavanja dva vijeka pada Bastilje 14. jula 1789. godine. Naravno mogu se ustanoviti neki historijski momenti, koji su predstavljali preteče ili su bile uvod u zakuhtavanje ovog procesa a to su:

- Osnivanje sindikata „Solidarnost“ u Poljskoj septembra 1980. godine, od strane Lexa Valensa (u svojim memoarima je ukazivao na značajnu ulogu Rimokatoličke crkve u iniciranju tranzicije);
- Promovisanje politike Perestrojke od strane poslednjeg sovjetskog lidera Gorbačova juna 1987. godine;
- Zalaganje Miloševića za uvođenje „robne privrede“ na VIII sjednici CK SKS septembra 1987. godine¹⁹.

Ako se ima u vidu da smo tranziciju odredili kao sveobuhvatan društveni preobražaj, onda je ipak teško odrediti trenutak kada društvo izlazi iz tranzicije; riječ je o društvima od kojih se stalno zahtjevaju nove i nove reforme, za koje se, ukoliko se ne sprovede, slijedi promjena „izvršilaca radova“, na njihovom sprovođenju, tako da je gotovo nemoguće tome odrediti kraj. Uostalom, to je društvena zakonitost, iz jednog društvenog procesa rađa se uvijek drugi, novi.

Ovde je riječ o visoko zavisnim društvima: ekonomski, političko, vojno. Možda je najtačnije reći da će tranzicija biti okončana kada svakom od ovih društava Uncle Sam izda sertifikat da više nije tranziciono. Ali tada će sigurno opet biti postavljen neki novi zamah i pokrenut neki novi proces²⁰.

SNOVI, NADANJA I STVARNOST O TRANZICIJI

Početni entuzijazam poslije pada Berlinskog zida pratilo je i potcjenjivanje dostignuća socijalizma u nekim aspektima društvenog razvoja, pogotovo u startno nerazvijenim zemljama istočne Evrope i Sovjetskog Savez, kao i precjenjivanje prednosti tržišne ekonomije i predstavničke demokratije. Posebno su bile nerealne procjene o vlastitim objektivnim i subjektivnim mogućnostima da se pređe iz jednog sistema u drugi u cjelini i za kratko vrijeme. Ključni nesporazum je, izgleda, bio taj što su svi vjerovali da će prihvatajući prednost drugog sistema moći da zadrže ono što je bilo dobro u prethodnom, prije svega da sloboda i jednakost ne idu ruku pod ruku, nego da predstavljaju nerješivu strukturalnu protivrječnost i liberalizma, kao i komunizma, te da će u težnji za (političkom) slobodom morati da žrtvuju (ekonomsku) jednakost.

Odavno je primjećeno da „demokratija cvjeta na lijepom vremenu“, da, „predstavlja ukras bogatih društava“, i slično²¹. Sejmor Martin Lipset još je prije 50- ak godina u klasičnom djelu „Politički čovjek“ precizirao i minimalnu visinu nacionalnog dohotka po stanovniku ispod koje takav luksuz naprosto nije moguće²². U prošlosti se bezbroj puta pokazao da društva

---

¹⁹ Šuvaković, U. (2015), str.21-22.

²⁰ Isto, str.23.

²¹ Kecmanović, N. (2005). *Dometi demokratije*. Beograd: Čigoja štampa, str.56.

²² Lipset, M. S. Kyuoung, R. S. (1993). *A comparative Analysis of the Social Requestes of Democracy*. International Science Journal: Vol XLV 2, str.155-175.

koja se nalaze u dubokoj krizi, opštoj regresiji i hroničnoj neizvjesnosti, koje zakonito prate velike istorijske zaokrete kakav je tranzicija, vape za autoritarnim političkim vođstvom. Odozdo se traži spasitelj koji će što je brže moguće – ne obazirući se na bilo kakve institucije i procedure, a pogotovo one demokratske, koje su komplikovane i spore – odozgo uspostaviti red, rad i mir. Već u samoj činjenici da ni u jednoj od postkomunističkih zemalja istočne Evrope nije uspostavljen parlamentarni sistem, nego su uspostavljeni predsjednički sistemi sa širokim ovlašćenjima šefa države i autoritarnim ličnostima, poput Jeljcina, Valense, Lukašenka, Beriše, Miloševića, Tuđmana i drugih, mnogi tranziozi su prepoznali takvu tendenciju²³.

Ako su demokratske reforme posredstvom autoritarnih modela bile recept po preporuci heroja demokratije, onda je to zaista ukazivalo na potrebu „obrazovanja za demokratiju“. Mase koje su rušile Berlinski zid, koje su golim rukama obarale gorostasne biste Vladimira Iliča Lenjina po trgovima Varšave i Budimpešte, obavile plišanu revoluciju, Živkova izvele na sud, nisu mogle znati za visoku cijenu ni za maratonsko trajanje lutanja kroz lavirinte tranzicije. Između ostalog, bile su to demokrate koje su bezmalo polovinu ili više od dvije trećine vijeka političke izbore na kojima su bili ponuđeni jedan program, jedna partija i jedan kandidat nazivale demokratskim, i to stvarno demokratskim, nasuprot onima formalno demokratskim sa više opcija. Glasali su da predsjednik republike, poput monarha, dobije doživotni mandat²⁴. Iskreno su vjerovali da žive u najboljem od svih mogućih svijetova i u svijetlu budućnost koja je već počela. Zaklinjali su se u lojalnost avangardi čiji činovnici vide dalje i bolje od normalnih ljudi i prepoznaju istorijski interes običnih građana pouzdanije nego što bi oni to sami mogli.

Kako piše Filip Longvord, države i narodi istočne Evrope međusobno je spajala i od onih zapadnoevropskih razdvajala i mnogo dalja prošlost. „Podjela između Istočne i Zapadne Evrope postojala je i u doba Karla Velikog. Tokom većeg dijela prošlog milenijuma zemlje istočne Evrope karakterisale su endemska neimaština i slaba razvijenost. Demografski, ove dvije Evrope bile su zasebne, njihova lingvistička istorija u velikoj mjeri različita. Istočna Evropa dugo je bila na periferiji svjetske privrede. Razvile su se i izvjesne sklonosti i stanje duha: sklonost ka birokratiji i kolektivizmu; jače težnje ka nacionalnom samoostvarenju nego ka ličnoj autonomiji, sklonost ka ideologiji. I ljubav prema poeziji, idealizmu i cinizmu očiglednija je u Istočnoj nego u Zapadnoj Evropi“²⁵.

Po demokratiju negativno nasleđe iz komunističke prošlosti istočno – evropskih društava, ima, dakle, svoju predistoriju i vijekovni kontinuitet, pa

---

²³ Hejvud, E. (2004). *Politika*. Beograd: Clio, str.630-631.

²⁴ S jednim izuzetkom – Hruščovom, koji je smijenjen partijskim prevratom 1964. godine, svi generalni sekretari KPSS, a to znači apsolutni gospodari ne samo Sovjetskog Saveza nego praktično čitavog „istočnog bloka“ ostali su doživotno na funkciji (Lenjin, Staljin, Brežnjev, Andropov, Černjenko). Slučaj Gorbačova je specifičan s obzirom na to da je lično odlučujuće doprinio demontaži takvog sistema.

²⁵ Longvort, F. (2002). *Stvaranje Istočne Evrope*. Beograd: Clio, str.18.

će, smatra Klaus Ofe, na postkomunističku budućnost svakog od njih uticati ne samo 50 godina prethodnog sistema nego i ekonomska, politička i kulturna tradicija koja je nastala poslednjih 500 godina²⁶.

Nasuprot njima drugi smatraju da se komunistički svijet, zapravo, urušio pod unutrašnjim pritiskom strukturalnih protivrječnosti, koje su, iako izvana nije bilo dovoljno vidljivo, bile dovedene do kraja izdržljivosti sistema. Gorbačov je stekao renome istorijske ličnosti samo zato što je blisku i neizbježnu katastrofu velikim političkim manevrom²⁷ pretvorio u bar donekle kontrolisanu imploziju²⁸.

Jedino od pred komunističkog nasleđa što nije moglo biti uništeno i što je, potisnuto na margini društvenog života, moglo da opstane i vegetira bila je građanska kultura, sačuvana u tradicionalnom sistemu vrijednosti, u istorijskoj svijesti, u kolektivnoj memoriji ljudi, u obrascima određenog ponašanja, u pogledu na svijet, u svakodnevnom životu, u shvatanju privatne i javne sfere, radnoj etici.

Demokratija je već sutradan mogla da počne jer je preživjela komunizam. U „Čehoslovačkoj“, pisao je još daleke 1985. godine Jirži Dintsbir „djeluje tradicija nenasilja, sposobnosti prilagođavanja, sklonosti ka opreznosti, spremnost za kompromis, tradiciju sitnog rada, činjenica da su već i pradede (i današnjih vladara) umjeli da čitaju i pišu, masovnost kulture u nekoliko generacija. Vlastodršci znaju da bi većina njihovih namještenika dala prednost promjenjenim političkim strukturama i slobodnijem životu i zato se boje i najmanje promjene pri kojoj bi društvena svijest mogla da provali“²⁹.

Politička kultura mnogih istočnoevropskih naroda bila je, naime, prema tipologiji Gabrijela Almonda, više parohijalna nego participativna³⁰.

Tranzicija je kao jedini supstitut nudila kratko i nejasno, ali naizgled samorazumljivo rješenje – „demokratiju“. Ali, da bi se taj koncept primio u konkretnom socijalnom miljeu, pored ostalog, bila je potrebna i odgovarajuća politička kultura. Njena funkcija jeste i to da u prelomnim periodima krize prelaska iz bivšeg u buduće, kada je sadašnjost zbujujuće višeznačna i neizvjesna, obezbijedi relativnu stabilnost i kontinuitet.

Erih From je davno upozorio da negativno nasleđe neuporedivo duže i bogatije tradicije totalitarizma, diktature, autoritarizma nego demokratije, može da dovede do „bjekstva od slobode“, zbog straha od rizika i

---

²⁶ Offe, C. (1996). *Varieties of Transition*. Cambridge: Polity Press, str.138.

²⁷ Sartori, Đ. (2001). *Demokratija – šta je to?*. Podgorica: CID, str.276.

²⁸ Da bi izrazio svoje rezerve prema navodno neminovnom raspadu sovjetske imperije iz 1989. , Sartori upotrebljava metaforu „komunizam se okliznuo na bananu“.

²⁹ Dintsbir, J. (1991). *Sanjarenje o Evropi*. Gornji Milanovac: Dečje Novine, str.99.

³⁰ Parohijalnu političku kulturu karakteriše opšte neznanje o političkim fenomenima, odnosima i procesima i konsekventna isključenost iz svih političkih procesa, a participativnu, naprotiv, rasprostranjeno znanje o politici i spremnosti da se politički angažuje. Podanička ili lojalistička politička kultura je nešto između: kombinacija poznavanja svijeta politike kao opšte pojave, ali uz masovnu apstinenciju zbog osjećaja nemoći da se utiče.

odgovornosti pred vlastitim izborom između više neizvjesnih alternativa³¹. Taj bijeg zakonito završava ili u, kako su govorili antički filozofi, idiotskom povlačenju iz javnog života u malograđansku privatnost koja pasivno opstruiše demokratiju³².

Nakon svega izloženog postavlja se pitanje kako promijeniti političku kulturu ili kako je pokušati postepeno mijenjati? Monteskje je odavno ponudio odgovor u samo dvije rečenice: „Dobro je stvoriti demokratiju za narod. Ali postoji nešto još bolje i značajnije: odgojiti narod za demokratiju“³³. A još mnogo prije njega Aristotel je upozorio da „demokratski moral čuva demokratiju“ i da je „za svako državno uređenje potrebno i posebno vaspitanje“. Drama neuspjele tranzicije u jednom dijelu Istočne Evrope, posebno u nekim bivšim sovjetskim republikama, te na Balkanu, i iznad svih u Jugoslaviji, naspram relativnog uspjeha u zemljama centralne Evrope, aktualizovala je temu vaspitanja i obrazovanja za demokratiju kao lijek za bolan susret sa postkomunističke demokratizacije i autoritarno patrijarhalno – bošljevičke tradicije.

Kontinuitet političke kulture je, kako ističe Eva Hofman, još neuporedivo duži. „Istočnu Evropu danas progone duhovi njene prošlosti, podjednako u njenim sjećanjima, zaboravima i tvrdoglavim brisanjima. Naravno, tu je silno komplikovano nasleđe komunističkog doba, ali i opipljiva prisutnost ranijih razdoblja čije duhove je komunizam navodno bio pobio“³⁴. Kontinuitet se, zaista, u Rusiji, Bugarskoj, Ukrajini, Rumuniji, Albaniji, Moldaviji i drugdje protezao daleko nazad u pretkomunističku prošlost, a vijekovni patrijarhalno – feudalni obrasci ponašanja parohijalne kulture poslužili su kao prirodna autoritarna osnova na koju se lako nakalemila boljševička politička kultura. Najveći problem, ipak, predstavlja kako tokom tranzicije izvršiti demokratsku resocijalizaciju, kako iz faze pravnik i političara preći u fazu građana, pa trajala ona 60 (Darendorf), 50 (Masarik) ili 30 – 35 (Lajphart)³⁵. Nevolja je u tome što se radilo o punoljetnim generacijama koje su više ili manje tokom primarne političke socijalizacije u porodici i školi usvojile tradiciju autoritarne kulture, a promjene stavova, vrijednosti, navika, znanja i vještina, poznato je, s godinama idu sve teže.

Robert Dal čak smatra da „u većini zemalja ne postoji politička kultura povoljna za demokratske ideje. To ne znači da poliarhija u njima ne može da bude stvorena, ali su izgledi da će ona biti nestabilna veoma veliki. Isto tako ne znači da se povoljna politička kultura ne može razviti u zemlji, u kojoj ona još ne postoji. Kada se u jednoj zemlji, na primjer, razvije moderno, dinamično i pluralističko društvo, sasvim je moguće da se u njoj

---

³¹ Sve do XX vijeka većina svijeta je smatrala da su nedemokratski sistemi superiorniji od demokratskih. Sve do istorijski nedavno najveći broj ljudi – a u određenim periodima i svi ljudi – bili su podanici nedemokratske vlasti.

³² Dal, R. (1999). *Demokratija i njeni kritičari*. Podgorica: CID, str.50.

³³ Kecmanović, N. (2005), str.77.

³⁴ Hoffman, E. (1994). *Exit into History: A Journey Trought in New Eastern Europe*. New York: Penguin Books, str. XV.

³⁵ Kecmanović, N. (2005), str 80-81.

oforme i održe uvjerenja, stavovi, odnosi prema vlasti koji su povoljni za razvoj demokratije³⁶.

Tranzicija u istočnoevropskim zemljama odvija se, naime, simultano na tri ili četiri kolosijeka: zamjena planske privrede tržišnom, izlazak iz okvira sovjetske imperije, raspad federacije, formiranje nacionalne države. Otuda Darendorf s pravom ističe da nema recepta za tranziciju i da uspjeh i neuspjeh u svakoj konkretnoj zemlji zavise od tajminga i redosljeda poteza. Na osnovu toga se javlja već pomenuto mišljenje da bi „demokratska diktatura“ koja bi ekonomskim, političkim, kulturnim reformatorima dala odriježene ruke kako bi, neometani odozdo, brzo doveli tranziciju do faze ireverzibilne konsolidacije³⁷.

Praveći presjek razvoja demokratije Marčín Krol piše: „Smatrali smo da su demokratija i sloboda divne stvari...zato što su na hiljade stranaca stigli u našu zemlju da bi nas naučili kako da budemo demokratski...snažno smo favorizovali tržište ne samo zato što smo mislili da je to ispravno...nego i zato što smo imali na vratu Svjetsku banku i Međunarodni monetarni fond...nismo vršili revolucionarno nasilje i vješali ljude jer smo znali da to nije politički konkretno...nismo se ponašali grubo prema staroj generaciji ne samo zato što bi to izazvalo unutrašnje opasnosti nego i zato što nam to ne dozvoljavaju zapadni standardi“ i zaključuje „Mogao bih dodati da nismo dobili adekvatnu nagradu za naše dobro ponašanje“³⁸.

Elemer Hankis³⁹ je ponudio i precizan kalendar trijeznjenja (kada je slavljeničko pijanstvo prošlo i kada su se ljudi povukli sa trgova i ulica nastupilo je vrijeme poslijeprazničkog mamurluka) i to: 1989. godina je bila godina čuda; 1990. godina je bila godina nade; 1991. godina je bila godina razočarenja, 1992. godina je bila godina realizma⁴⁰.

Međutim, da bi uhvatila korijena i ondje gdje je ranije nikada nije bilo, čak i pod najpovoljnijim socijalno – ekonomskim pretpostavkama, neophodna je dugotrajna praksa demokratije kao njeno individualno i kolektivno uvježbavanje. Možda to najbolje ilustruje poznata anegdota o engleskoj travi, koju je turista sa Balkana poželio u svojoj bašti. Ali, iako je bio kupio originalno sjeme u Londonu i travu, striktno prema priloženom uputstvu, redovno zalijevao i šišao, izostao je očekivani rezultat. A kada je uložio reklamaciju kod engleskog prodavca, ovaj je odgovorio: „Ne brinite, sve je u redu sa sjemenom, a i vi ste uradili sve kako treba, ali postupak morate ponavljati barem stotinjak godina da bi bila ista kao kod nas“⁴¹.

Prosječan žitelj postkomunističke istočne Evrope naslijedio je četvorostruku „civilizacijsku nekompetentnost“ koja mu otežava da prihvati zapadnu demokratiju, smatra poljski politikolog Pjotr Stompka, i to:

---

³⁶ Dal, R. (1999), str.353.

³⁷ Kecmanović, N. (2005), str.88-89.

³⁸ Krol, M. (2003). *Demokratizacija u Poljskoj*. Beograd: ZUNS, str.93.

³⁹ Istaknuti mađarski sociolog – disident i prvi direktor Mađarske državne televizije poslije 1989. godine.

⁴⁰ Kecmanović, N. (2005), str.99.

⁴¹ Isto, str.101-102.

- Radi se o manjku lične inicijative, motivacije za individualna postignuća, sposobnost za racionalnu kalkulaciju, spremnost za konkurentsko nadmetanje („preduzetnička kultura“);
- Zatim, radi se o nedostatku brige za zajedničko dobro, spremnost za participaciju u javnim poslovima, sposobnost za samoorganizaciju („građanska kultura“);
- Dalje, radi se o nerazvijenoj toleranciji i odsustvu otvorenosti, pluralizma i empatije („diskurzivna kultura“);
- Napokon radi se o deficitu odgovornosti, samodisciplini, sistematičnosti, istrajnosti, preciznosti, („svakodnevna kultura“)⁴².

Iako najznačajniji činilac kraha, blokirana modernizacija (društva blokirane modernizacije), nije bila jedini preduslov urušavanja realsocijalizma. Tome je doprinjelo više drugih činilaca:

- Sovjetski Savez je bio heterogena imperija u ekonomskom, nacionalnom, religioznom i kulturnom smislu. Heterogenost se potiskivala jedinstvom „odozgo“ u dubini društva centrifugalne sile su bile neuporedivo jače nego što je to izgledalo;
- On nije mogao da izdrži trku u naoružanju i ogromne troškove pomoći drugim državama, partijama i pokretima antikapitalističke orijentacije;
- Zemlje Varšavskog ugovora nikada se nisu osjećale kao stvarna zajednica. U masovnoj svijesti bio je osjećaj okupiranosti i eksploitanosti od Sovjetskog Saveza;
- Snažna kontinuirana i svestrana djelatnost Zapada i Katoličke kcrve na rušenju Sovjetskog Saveza bila je važan činilac kraha „socijalističkog bloka“ i sistem realsocijalizma;
- Politička elita u Sovjetskom Savezu pokazala se inferiornom kada je trebalo suštinski mijenjati sistem i ujedno očuvati državu – slično se može reći i za političke elite u Jugoslaviji⁴³.

Narod istočnoevropskih zemalja su željeli bolji život, veća politička prava, viši standard. Željeli su da budu ravnopravni građani Evrope. Dobili su međutim – tranziciju. Mitrović priznaje, „na osnovu premalog istorijskog iskustva postsocijalističkih društava“, svojevremeno uspostavio tipologizaciju tranzicije prema kriterijumu njenog socijalnog smijera⁴⁴.

Marković s pravom ukazuje da je tranzicija „ideološki obojen pojam i znači prelaz u liberalni kapitalizam (sistem zasnovan na privatnoj svojini i neregulisanoj tržišnoj privredi). Oni koji se služe ovim pojmom sugerišu neminovnost prelaza u jedan tip društva koji je zastario, koji je na Zapadu napušten i koji više ne postoji u razvijenim društvima“⁴⁵.

---

⁴² Isto, str.102.

⁴³ Đurašinović, P. (2004). *Tranzicija društva – hrestomatija*. Banja Luka: Grafid, str.357-358.

⁴⁴ Mitrović, Lj. (1996). *Savremeno društvo: strategija razvoja i akteri*. Beograd: Institut za političke studije, str.167.

⁴⁵ Marković, D. Ž. (1997). *Mogućnost preobražaja istočno – evropskih društava*. Beograd: Institut društvenih nauka, str.33.

Zinovjev je predvidio pišući o zapadnjaštvu: „njemu su potrebni prirodni resursi, tržište roba, sfere za ulaganje kapitala, jeftina radna snaga, izvori energije, i to u dve većem stepenu. A mogućnosti za ovo nisu bezgranične. Za ovo je potrebna cijela planeta“⁴⁶.

ZAKLJUČAK

Društveni kontekst je veoma važan kontekst u kome se odvija tranzicija. On je globalizirajuće planetarno društvo, stim da je tranzicija društvena promjena. Ona se odvija u onoj fazi globalizacije koja je s pravom nazvana „turboglobalizacija“. Zakonit društveni proces globalizacije koristi se za nametanje neoliberalnog modela tranzicije u tim društvima, i uopšte za nametanje tog modela i tih vrijednosti čitavom svijetu (kratko rečeno prezak iz socijalističkog uređenja u kapitalističko, odnosno iz jednog tipa društva u drugo; promjena sistema društvenog uređenja, vrijednosti, shvatanja, morala, kulturnih obrazaca i tako dalje). Naime, kreirana je nova ideologija – globalizam, na kojoj počiva koncept „novog svjetskog poretka“.

Tranzicija je nudila demokratiju, ali nije rekla koja se cijena morala platiti. Ta cijena bila je visoka za narode, koji su navikli da svoj život uređuju po principima uređenim na socijalističkim osnovama, istovremeno gledajući na nedostižne procese globalizacije koji su davali plodove narodu Zapada.

Prema tome, možemo zaključiti, da je tranzicioni proces jednoobrazno „globalizirajuće društvo“, kao i opšti ambijent u kome se on odvija; uticaj ideologije globalizma je dominantan, ali su istovremeno i različiti konkretni društveni uslovi u različitim zemljama u kojima se tranzicija odvija, što je i uslovalo to da je osnovni rezultat svugdje isti: neoliberalni kapitalizam, s tim da on proizvodi niži ili viši stepen društvenog razvoja.

BASIC CHARACTERISTICS OF TRANSITION IN (POST) SOCIALIST COUNTRIES

Mr Mishel Buvac

Abstract: Investigating the problem of transition, we have come to terms with modern social change, which most directly affects our destiny. The problem that we have explored here is that societies are subject to change, which will later be established to be the key changes (unfortunately violent) that will mark the last decade of the 20th century. In this work, the concept of transition has been used consistently, in accordance with the definition that we will give in the work itself. Of course, it is not possible to correct all the theoreticians who have designated some other social processes with this term before the qualitative changes occurred in 1989 in the USSR and Central and Eastern European countries; since then, however, only the qualitative changes in these countries are to be understood. About the phenomenon of transition as a process, writing started to be more intense before the end of the Cold War. As the United States emerged as a victor against the Soviet Union, which blatantly collapsed, democracy as an "American dream" began to gain primacy over socialism. America has sought to "educate" new (post) socialist nations for democracy. The battle for the influence and expansion of the spheres of interest over which "democracy" would be "democracy" was very important and successful. This battle was won in the field of ideas.

Keywords: *transition, Cold War, Soviet Union, Socialism, Democracy.*

---

⁴⁶ Zinovjev, A. (2002). *Zapad: fenomen zapadnjaštva*. Beograd: Naš dom, str.312.

LITERATURA

1. Almond G. Verba, S. (1972). *The civic culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*, Princeton University Press;
2. Bell, D. (1976). *The cultural contradictions of capitalism*, New York, Basic Books;
3. Bogdan, M. Mimica, A. (2007). *Sociološki rečnik*, Beograd, Zavod za udžbenike;
4. Bžežinski, Z. (2001). *Velika šahovska tabla*, Podgorica, CID;
5. Čomski, N. (2013). *Snovi i nadanja*, Beograd, Vulkan;
6. Dal, R. (1999). *Demokratija i njeni kritičari*, Podgorica, CID;
7. Dintsbir, J. (1991). *Sanjarenje o Evropi*, Gornji Milanovac, Dečje Novine;
8. Đurašinović, P. (2004). *Tranzicija društva – hrestomatija*, Banja Luka, Grafid;
9. Krol, M. (2003). *Demokratizacija u Poljskoj*, Beograd, ZUNS;
10. Gidens, E. (2003). *Sociologija (prevod četvrtog izdanja)*, Beograd, Ekonomski fakultet Univerziteta u Beogradu;
11. Hejvud, E. (2004). *Politika*, Beograd, Clio;
12. Hoffman, E. (1994). *Exit into History: A Journey Trought in New Eastern Europe*, New York, Penguin Books;
13. Karapandžić, D. Đ. (1929). *Rečnik latinsko – srpski*, Beograd, Geca Kon;
14. Kecmanović, N. (2005). *Dometi demokratije*, Beograd, Čigoja štampa;
15. Lipset, M. S. Kyoung, R. S. (1993). *A comparative Analysis of the Social Requestes of Democracy*, International Science Journal, Vol XLV 2;
16. Longvort, F. (2002). *Stvaranje Istočne Evrope*, Beograd, Clio;
17. Marković, M. (1997). *Mogućnost preobražaja istočno – evropskih društava*; u Vidojević, Z. Tomanović, V. Jančićević, M. (urednici), *Promene postsocijalističkih društava iz sociološke perspektive*, Beograd, Institut društvenih nauka;
18. Marković, D. Ž. (1997). *Mogućnost preobražaja istočno – evropskih društava*, Beograd, Institut društvenih nauka;
19. Marks, K. Engels, F. (1950). *Izabrana dela II*, Beograd, Kultura;
20. Matić, M. (1993). *Enciklopedija političke kulture*, Beograd, Savremena administracija;
21. Mitrović, Lj. (1996). *Savremeno društvo: strategija razvoja i akteri*, Beograd, Institut za političke studije;
22. Offe, C. (1996). *Varieties of Transition*, Cambridge, Polity Press;
23. Pečujlić, M. (1997). *Izazovi tranzicije: Novi svet i postsocijalistička društva*, Beograd, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu;
24. Poper, K. (1993). *Otvoreno društvo i njegovi neprijatelji*, Beograd, BIGZ;
25. Sartori, Đ. (2001). *Demokratija – šta je to?* Podgorica, CID;
26. Šuvaković, U. (2015). *Tranzicija – prilog sociološkom proučavanju društvenih promena*, Kosovska Mitrovica, Filozofski fakultet Univerziteta u Prištini – Grafid;
27. Tofler, A. (1980). *Treći talas II*, Beograd, Jugoslavija;
28. Turen, A. (1998). *Postsocijalističko društvo*, Beograd, Plato;
29. Vujaklija, M. (1966). *Leksikon stranih reči i izraza*, Beograd, Prosveta;
30. Zinovjev, A. (2002). *Zapad: fenomen zapadnjaštva*, Beograd, Naš dom.